

SOSYAL PSİKOLOJİK AÇIDAN NÜFUS POLİTİKALARI: ÇOCUĞA VERİLEN DEĞERİN AİLE DİNAMİKLERİ VE KADININ STATÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İnci Boyacıoğlu

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü. E-posta: inci.boyacioglu@deu.edu.tr

ÖZET

Nüfus büyüklüğü, bir ülkenin iş gücü, kalkınma, mevcut kaynakların bölüşümü gibi bileşenler üzerinden ekonomik durumunu doğrudan etkileyen bir parametre olduğu kadar aile dinamikleri, bireylerin toplum içerisindeki rolleri ve konumları, kişilerarası ilişkiler gibi sosyal psikolojik süreçlere de yön veren önemli bir belirleyendir. Bu inceleme kapsamında Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın Türkiye'de yürüttüğü "Çocuğun Değeri" çalışmaları temel kuramsal çerçeve olarak ele alınacaktır. Çocuğun değeri çalışmaları, ebeveynlerce çocuğa verilen ekonomik (faydacı) değer arttıkça ailelerdeki çocuk sayısı normunun arttığına, kadının artan çocuk bakım işleri sebebiyle statü kaybettiğine, aile içinde kadına yönelik ayrımcı dinamiklerin güçlendiğine, erkek çocuk tercihinin ve çocuğun özerkliğini kısıtlayan ebeveynlik stillerinin yaygınlaştığına işaret etmektedir. Türkiye'de 2003 tarihinde yapılan çocuğun değeri çalışmaları çocuk sayısı normunun 2 olarak yaygınlaştığını ve çocuğun ekonomik değerinin düştüğünü göstermiştir. Ancak 2012 sonrasında izlenen nüfusu arttırmaya yönelik politikalarla birlikte çocuk sayısı normunda ve çocuğun ekonomik değerinde olası değişiklikler Türkiye'de geleneksel aile modellerinin güçlenmesinin önünü açabilir. Bu inceleme kapsamında, kapitalist sistemlerde, nüfus politikalarının, ailelerde çocuk sayısı, aile dinamikleri ve kadının statüsü üzerindeki etkileri açıklanarak, 2012 sonrası güncel nüfus politikalarının devletin kadın politikaları ile ilişkisi irdelenecek ve son olarak Türkiye özelindeki sosyal dönüşümler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus politikaları, çocuğun değeri, aile dinamikleri, kadının statüsü*

POPULATION POLICIES FROM A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE: THE EFFECT OF THE VALUE OF CHILDREN ON FAMILY DYNAMICS AND THE STATUS OF WOMEN

ABSTRACT

The size of human population is a parameter influencing directly economic condition of a country such as labor, development, distribution of available resources as well as an important factor leading social psychological processes such as family dynamics, social roles and status of individuals, interpersonal relationships. In this review, the studies of "The Value of Children" conducted by Prof. Çiğdem Kağıtçıbaşı in Turkey will be used as a theoretical framework. The value of children studies show that when the economic (utilitarian) value of children for their parents increase, the norm of the number of kids in family increases, with the increased workload of childcare the status of women weakens, the sexist dynamics in family gets stronger, the boy preference and the parenting styles restricting the autonomy of child become widespread. The value of children study conducted in Turkey indicated the norm of two for the number of kids in family became widespread and the economic value of children decreased. However, the possible changes in the norm of the number of kids in family and the economic value of children due to the pronatalist politics after 2012 may strengthen the traditional family models in Turkey. In this review, we will explain the effect of population policies on the number of kids in a family, family dynamics and the status of women in capitalist systems, will discuss the relationship between the recent population policies after 2012 and the politics of the state regarding women's issues, and will lastly evaluate the social changes in Turkey.

Keywords: *Population policies, the value of children, family dynamics, the status of women*

GİRİŞ

Nüfus, sınırlı kaynakların dağıtımını, askeri güç, konut ihtiyacı, enerji kullanımı, çevre kirliliği (Özdemir, 2017), ormanlık alanların imara açılması (Çağlar, 2003) gibi farklı birçok bağlamda taşıdığı önem sebebiyle siyasetin konusu olagelmıştır. Ülkeler başta ekonomik ihtiyaçları olmak üzere dönemsel ihtiyaçlarına uygun düşen iki temel nüfus politikasından birine yönelebilmektedir: pronatalist (nüfusun artırılmasına yönelik) veya antinatalist (nüfusun azaltılmasına yönelik) politikalar. Güncel

verilerle nüfus artış hızı ülkeler bazında incelendiğinde, Avrupa'da nüfusun kendini yenileme oranının (yıllık doğurganlık hızı için %2,1) altına düştüğü, Hindistan başta olmak üzere Nijerya, Pakistan gibi ülkelerde üst düzeylere ulaştığı görülmektedir (Birleşmiş Milletler, 2017). Nüfus artış hızındaki düşüş ve insan ömrünün uzaması ile birlikte Avrupa'da yaşlı nüfusun giderek büyüdüğü, bunun karşısında üretken nüfusun giderek eridiği görülmektedir. Bu sorunlu tablo karşısında, Avrupa ülkelerinde pronatalist politikalar çerçevesinde

çocuk sahibi olmayı destekleyici sosyal politikaların güçlendiği, özellikle savaşlar nezdinde ortaya çıkan göç hareketlerinin kendi ihtiyaçları çerçevesinde yönetildiği gözlenmektedir (Ultan, 2018). Yakın zamanda Avrupa'da büyük eylemliliklere sebep olan emeklilik yaşının ötelenmesi yine nüfusun yaşlanması sorunu ile ilişkilendirilmektedir. Aslında sıralanan bu örnek gelişmelerin tümü bir bütün olarak neoliberal politikaların bir çıktısı olmakla birlikte, nüfus değişimleri ekonomik sebeplerle kontrol edilmesi gereken bir değişken olarak önemli hale gelmektedir. Avrupa örneğinde görüldüğü gibi nüfus politikaları siyasal ve ekonomik amaçlara hizmet edebilmekte, ancak bunun yanı sıra muhafazakarlaşma gibi toplumsal dönüşüm hedefleri çerçevesinde de güçlü bir politik enstrümana dönüşebilmektedir. Bu inceleme yazısı kapsamında, Türkiye'de nüfus politikaları ve aile dinamikleri arasındaki ilişki çocuğun toplumdaki değeri ve kadının toplumsal statüsü bağlamında irdelenecektir.

SOSYAL PSİKOLOJİDE ÇOCUĞUN DEĞERİ ÇALIŞMALARI

1970'lerde ekonomi, nüfus bilim ve psikoloji alanlarından akademisyenlerce ABD, Almanya, Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Endonezya ve Türkiye'de çocuğun değeri üzerine binlerle ifade edilen geniş katılımcı sayılarına ulaşan örneklerle bir dizi araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, çocuğun ekonomik/faydacı değeri (örn., aile gelirine katkıda bulunmak, yaşlılıkta anababaya bakım sağlamak vb.), psikolojik değeri (örn., çocuğun anababaya verdiği mutluluk, birliktelik duygusu vb.) ve sosyal değeri (çocuk sahibi olma ile birlikte gelen sosyal kabul, yetişkin olarak kabul edilme, aile isminin devamı vb.) olmak üzere üç farklı değer türü tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2012). Araştırmaların temel bulgusu, çocuğa verilen ekonomik ve psikolojik değerlerin makro sistem değişkenleriyle (aile içi kadın-erkek eşitliği, kadının çalışma hayatına katılımı, kadının toplumsal statüsü vb.) farklı ilişki örüntüleri göstermesidir. Çocuğun aileye ekonomik katkı sunduğu, yani çocuğun ekonomik değerinin yüksek olduğu aile modelinde çok çocuk sahibi olma eğilimi artmakta, gelir getirme ihtimali daha yüksek olan erkek çocuk tercihi güçlenmekte ve çocuk bakım yükü ağırlaşmaktadır. Ücretlendirilmemiş bakım emeğinin kadınlarda olduğu bu geleneksel aile modelinde, kadının özgürlüğü artan çocuk sayısı ile büyük oranda sınırlanır. Çocuğun "getirisinin" garanti altına alınması gerekliliği doğduğundan, anababalık stillerinde çocuğun anababaya saygılı ve aileye bağımlı olacak şekilde yetiştirilmesi eğilimi güçlenir (Kağıtçıbaşı, 1981, 1993, 2012). Bu ailelerde, çocuğun geleneksel sosyal normlardan uzaklaşması aile devamlılığına bir tehdit oluşturmakta, bu tehdidin karşısında sosyal normlar katılaştıkça norm ihlallerinde uygulanan cezalandırıcı sosyal reçeteler yaygınlaşabilmektedir. Örneğin, kadınlar için geleneksel normlara aykırılık arz eden boşanma kararının kadın cinayetleri ile ilişkisi güçlenme eğilimi gösterebilmektedir (bkz., Boyacıoğlu, 2016). Kadının eğitim-iş olanaklarının daralması ve çalışma

hayatında daha büyük bir kazanım ihtimali taşıyan erkek çocuğun daha değerli hale gelmesi ise aile içi dinamiklerde kadının aleyhine işleyen ayrımcı dinamiklerin güçlenmesi ve bunun da bir yansıması olarak kadının statüsünün azalması ile ilişkili görünmektedir.

Çocuğa verilen psikolojik değerlerin güçlü, ekonomik değerlerin zayıf olduğu aile modelinde ise anababalık tutumları çocuğun daha özerk yetişmesi yönünde değişmektedir. Çocuğun ekonomik değerindeki düşüş, anababaların kız-oğlan tercihlerinde ayrımcılığı baskılayan bir unsur olabilmektedir. Sevgi, bağlılık gibi duygusal ihtiyaçları gidermek için tek çocuğun bile yeterli olması sebebiyle de çocuk sayısı normları düşme eğilimi göstermektedir. Geleneksel cinsiyet rolleri gereği hâlâ çocuk bakımından sorumlu olan kadın, azalan çocuk sayısı ile birlikte göreceli de olsa toplumsal alanda sınırlı bir özgürlüğe kavuşur. Bu aile modelinde, kadının eğitim ve çalışma hayatına katılma olanaklarının artması ve çocuklara yönelik cinsiyet ayrımcılığının azalması ile birlikte daha eşitlikçi aile dinamikleri olası hale gelmektedir (Kağıtçıbaşı, 1981, 1993, 2012). Burada özetlenen örüntüleri, sınıfsal gelir uçurumlarının giderek açıldığı, işsizlik oranlarının dramatik artış gösterdiği, geniş kitlelerin yoksulluk ve açlık sınırına itelendiği, kadınların çalışma hayatından uzaklaştırıldığı, kalanların ise daha az ücrete, daha esnek ve güvencesiz çalışma koşullarına zorlandığı, 4+4+4 eğitim sistemi ile kadınların eğitim düzeylerinin aşağı doğru bir ivme kazandığı güncel sosyoekonomik dinamiklerle birlikte düşünmek gerekmektedir. Günümüzde uygulanan sosyoekonomik politikalar, çocuk işçiliğinin, kadına ve çocuğa yönelik şiddetin artması, aile içi muhafazakâr değerlerin güçlenmesi, bireysel özgürlük alanlarının daralması gibi birçok toplumsal sorunu beraberinde getirmiştir ve bu tabloda aile içi dinamiklerin dönüşümü kritik rol oynamaktadır. En az üç çocuk politikası sadece Türkiye'nin uluslararası şirketler için ucuz iş gücü olarak konumlandırılmasına değil, daha geleneksel aile modellerinin güçlendirilmesi arzusunun da uygun düşmektedir.

TÜRKİYE'DE NÜFUS POLİTİKALARI VE AİLE İÇİ DİNAMİKLER

Kağıtçıbaşı'nın iki ayrı tarihte yaptığı çalışmalar, siyasal ve ekonomik yönelimlerle, sosyal değişimlerin aile içi dinamikleri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Uluslararası çocuğun değeri konulu çalışmaların Türkiye ayağında, Kağıtçıbaşı 1975 (Kağıtçıbaşı, 1981) ve 2003 (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005) yıllarında aile içerisinde çocuğa verilen değerlerin dönüşümünü incelemiştir. 1975 yılında toplanan ilk verilerde, Türkiye'de çocuğun ekonomik değerinin hayli yüksek olduğu görülmüştür. Ancak, özellikle çocuğun sevgi sağlayıcı işlevinin öne çıktığı psikolojik değeri de yüksek ortalamalar göstermiştir. 2003 yılında çocuğun değerine yönelik bir kent merkezi ve iki kırsal yerleşimde yapılan ikinci çalışmada, çocuğun ekonomik değerinde keskin bir düşüş saptanırken,

psikolojik değerinin benzer oranlarda kaldığı, buna bağlı olarak gerçek, arzu edilen ve ideal çocuk sayısının düştüğü, iki çocuk normunun toplumda geniş kabul gördüğü tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Çocuğun değerindeki bu dönüşümün, Türkiye'deki tarihsel gelişmelerle birlikte okunması gerekmektedir. Ailedeki dönüşümler, 50'lerde güçlenen sanayileşme, kentleşme eğilimleri ve tarım istihdamının azalmasıyla kırsal alanın kentlere göç vermesinin doğal bir sonucudur. Ancak yazının inceleme sınırları çerçevesinde, ilgili dönemlerde Türkiye'de izlenen nüfus politikalarına odaklanılacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 60'lı yıllara değin pronatalist politikalar uygulanırken, 1965-2012 yılları arasında fazla nüfus artış hızı¹ (yıllık %3) kalkınma politikaları açısından bir sorun olarak tespit edilmiş ve antinatalist politikalara geçilerek 1990'larda yıllık nüfus artışı %1,50'lere geriletmiştir (Özdemir, 2017). Bunun bir yansımasını kürtaja dönük devlet politikalarında da görmek mümkündür. 1923-65 yılları arasında gebeliği sonlandırmak ve gebeliği önleyici tedbirler yasaklanırken, 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Hakkında Kanun çerçevesinde gebeliği önleyici ilaç ve tıbbi teçhizatın ithali, dağıtımı ve kullanımını serbest bırakılmış ve sonunda 1983'te gebeliğin 10. haftasına kadar kürtaj hakkı tanınmıştır (Ayyıldız, 2013; Özdemir, 2017). 2012 yılında %1,2 seviyelerine düşen nüfus artış hızını ve %2,08 olarak tespit edilen yıllık doğurganlık hızını, neoliberal politikalarla uyumlu olarak yeniden artırmaya yönelik pronatalist politikalara dönüldüğü görülmektedir (Özdemir, 2017). Pronatalist politikaların bir çıktısı olarak nüfus artış hızı 2018 yılında %1,47'ye yükselmiştir (TÜİK, 2019). Her ne kadar doğurganlık hızında istenen artış bir türlü gerçekleştirilememiş olsa da (2019 yılı verilerine göre yıllık %1,9), pronatalist politikaların yoğunlaşarak devam edeceği açıktır. Buna uygun olarak, politik söylemlerde de aile, çocuk ve kürtaj gibi konulara yaklaşımların nasıl değiştiğini izlemek mümkündür. Örneğin, 1984'te dönemin Sağlık Bakanı "Öyle pıtır pıtır çocuk doğurmak olmaz. Bu anaya da topluma da zararlıdır." şeklinde bir beyanat verirken, son dönem iktidardaki siyasetçilerin "Kürtaj aile planlaması yöntemi değil, bu tartışmada kadın hakkından değil bebek hakkından bahsedilmeli." veya "Tecavüze uğrayan kadınlar da kürtaj olmamalı. Gerekirse devlet bakar." gibi açıklamalara sık sık başvurduğu görülmektedir (Ayyıldız, 2013). Çocuk sayısına ve kürtaj hakkına yönelik müdahaleler, kadını aile-ev-çocuk üçgeninde geleneksel cinsiyet rolleri içine hapsedmekte, kadının kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü elinden alan sosyal normları güçlendirmekte ve dolayısıyla ev dışı çalışma koşullarını zorlaştırmaktadır. Çalışma hayatına bu ko-

1 Nüfus artış hızı, ülkenin doğum hızından ölüm hızının çıkarılması ile elde edilen, yüzdelik veya bindelik şekilde raporlanan bir orandır. Bu hesaplama göç hareketleri dahil edilmemektedir. Doğum hızı, o yıl gerçekleşen canlı doğum sayısının toplam nüfusa bölünmesiyle; ölüm hızı, o yıl meydana gelen ölüm sayısının toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen sayının 1000 ile çarpımıdır.

şullara rağmen katılabilen kadınlar, ailevi sorumluluklarının baskısı altında esnek, yarı zamanlı, güvencesiz, kayıt dışı çalışma koşullarına razı edilmektedir. Sonuç olarak, kapitalizm için ucuz işgücünün devamını sağlayan bu mekanizma, aile dinamiklerini muhafazakârlık ve geleneksellik üzerinden düzenlemeyi hedefleyen sosyal politikalardan güç almaktadır.

Çocuğun değeri konusuna dönersek, Kağıtçıbaşı'nın 1975 ve 2003 yıllarında yaptığı iki çalışma üzerinden Türkiye'deki değişimi incelediği dönemin, antinatalist politikaların uygulandığı (1965-2012 yıllarını kapsayan) tarihsel döneme denk düştüğü ve iki çocuk normunda sabitlenen eğilimin dönemsel sosyoekonomik ihtiyaçların bir yansıması olduğu tespit edilmelidir. Hem 2012 yılı sonrası değişen nüfus politikalarının etkisini tespit etmek amacıyla hem de sosyal değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan aile dinamiklerindeki dönüşümleri takip etmek amacıyla çocuğun değerini konu alan güncel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Günümüzde yoğun şekilde uygulanan neoliberal politikaların nasıl kadın-erkek eşitsizliği, kadına ve çocuğa yönelik şiddet gibi toplumsal sorunların ortaya çıkmasına ve derinleşmesine dönüştüğünü aile içi dinamiklerde somut olarak gözlemlemek mümkündür. Açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan toplam nüfusun giderek arttığı; işsizliğin yaygınlaştığı; çocuk normunun 3 ve üzerine zorlandığı; boşanma, kürtaj gibi alanlarla sınırlandırıcı politikaların benimsendiği; geleneksel aile modelinin güçlendirilmesine yönelik sosyal müdahalelerin yaygınlaştığı günümüz Türkiye'sinde çocuğun ekonomik değerinin yeniden güçlenmesi, kadının toplumsal konumunun hızla erozyona uğraması ve bireysel özgürlük alanlarının daralması yönündeki eğilimlerin de güçlenmesi olasıdır. Dolayısıyla, temelde ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinde üretilen nüfus politikalarının getireceği fatura sosyal değişimler açısından oldukça karanlıktır.

Sonuç olarak, her siyasal erk, topluma dönük tasarımlarını gerçekleştirirken aile kurumuna özel politikalar üretmeye ihtiyaç duyar. Bu politikaların önemli bileşenlerinden birisi nüfus politikalarıdır. Dönemin ihtiyaçlarına göre değişen ekonomik ve nüfus politikaları aile içi dinamikleri yeniden şekillendirme gücüne sahiptir ve bunun bir çıktısı olarak izlenen politikalar başta çocuklar, kadınlar ve yaşlılar olmak üzere bireysel düzeyden toplumsal düzeye etki gösterebilmektedir. Kağıtçıbaşı'nın 1975 ve 2003 yıllarında çocuğun değeri üzerine yaptığı iki araştırma, sosyoekonomik politikaların ve buna bağlı geliştirilen nüfus politikalarının ne tür aile dinamikleriyle ilişkilendiğini örneklendirmekte ve neoliberal politikalara koşut olarak 2012 yılında nüfus politikalarında gerçekleştirilen köklü dönüşümün toplumsal etkilerini incelerken başvurulabilecek değerli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Yapılacak bu incelemeler, eşitlik ve özgürlük hedefleri çerçevesinde muhafazakârlaşma, kadın-erkek eşitsizliği, çocuk işçiliği ve kuşak çatışmaları gibi önemli toplumsal sorunları gündemine alan sosyal politikaların geliştirilmesine de ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

- Ayyıldız, E. (2013). Alternatif medyanın eylemci pratikleri üzerine: "Kürtaj" tartışmaları odağında Bianet'in haberciliği ve eylemciliği. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11, 35–79.
- Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19 (Özel sayı), 127–146.
- Çağlar, Y. (2003). *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?* İstanbul: Nazım Hikmet Kültürevi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1993). Türkiye'de aile kültürü. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 49–57.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, C., and Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three decade portrait from Turkey. *Applied Psychology: International Review*, 54, 317–337.
- Özdemir, A. (2017). Doğum kontrol teşviklerinden en az üç çocuğa: Tarihsel süreçte Türkiye'de antinatalist ve pronatalist politikaların seyri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 65–75.
- Utan, M. Ö. (2018). Dünyadaki nüfus artışı konusuna Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Yaklaşımları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(31), 82–92.